

YOSHLARDA HARBIIY BILIM VA FAOLIYATINI SHAKILLANTIRISHNING IJTIMOIIY FALSAFIY XUSUSIYATLARI

Azimov Farxod Abdixalimovich

FarDu HTF o`qituvchisi

Annotatsiya: *Ma'lumki, alohida olingan shaxs muammosini ko'plab fanlar o'rganadi. Psixologiya, xususan harbiy psixologiya ham shunday fanlar sirasiga kiradi. Har qanday faoliyatda, jumladan, harbiy faoliyatda kishilarning psixologik xususiyatlari katta rol o'ynaydi.*

Kalit so'zlar: *faoliyat, yoshlar, bilim, ijtimoiy, xususiyat, ehtiyoj, tashqi muhit, inson, shaxs.*

Faoliyatga tirik mavjudotning (jumladan, insonning ham) o'z ehtiyojlarini qondirish maqsadida atrof-muhit bilan bo'ladigan o'zaro ta'sirlashuv jarayoni sifatida qaraladi yoki boshqacha qilib aytganda, insonning moddiy va ma'naviy qadriyatlarini yaratishga yo'naltirilgan, yakunlangan xatti-harakatlar tizimiga faoliyat deyiladi. Uning maqsad, motiv va vositalari faoliyatning ichki tashkil qiluvchilari hisoblanadi. Shuning uchun ham aynan faoliyat shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi ta'sirlashuvning asosi hisoblanadi. Tashqi muhitning ta'siri shaxsning mohiyatini tashkil etadi. Ma'lumki, shaxs faoliyatdagina rivojlanadi va o'zini namoyon qiladi.

Faoliyatda shaxs atrofdagi voqea va borliqni anglaydi, u muhit, mehnat vositalari va insonlar bilan bog'lanadi. Faoliyat insonni murakkab munosabatlar tizimiga olib kiradi. Ammo, faoliyat asnosida inson ushbu sanab o'tilgan omillarning aks ta'siriga uchraydi, inson faolligi qancha yuqori bo'lsa, bu ta'sir shunchalik kuchli bo'ladi. Inson shaxsi faoliyatda rivojlanadi, u boshqa insonlar bilan muloqotga kirishadi, ular bilan fikr almashadi. Inson mehnat qurolidan foydalanishi uchun ma'lum bilim, usul va ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Ijtimoiy muhit insonga nisbatan ahloqiy va ijtimoiy talablarni qo'yadi. Ularni bajarish jarayonida insonda ma'lum qarashlar, xarakter, odatlar shakllanadi. Faoliyat jarayonida insonda ruhiyatning hamma qirralari, eng oddiy ruhiy jarayonlar (sezgi, idrok, diqqat va hokazo)dan tortib shaxsga xos psixologik xususiyatlar (temperament, xarakter va boshqalar)gacha rivojlanadi.

Inson o'z hayotining ma'lum davrida boshqariladigan va aniq maqsadga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonida ishtirok etadi. Shu paytdan boshlab u maxsus faoliyat turi o'qitishning sub'ektiga aylanadi, o'qitishning maqsadi esa bilim egallashdan iborat bo'ladi.

O'qitish jarayoni ikki bosqichdan iborat:

har qanday foydali faoliyat uchun zarur bo'lgan, dunyo sir-sinoatlari haqida qayd etilgan va ilmiy tan olingan axborotlar olish;

malakalar hosil qilish, ya'ni aniq sharoitlarda amalga oshadigan usullar va avtomatlashgan operatsiyalarni egallash.

O'qitish faoliyati shunday alohida xususiyatlar bilan xarakterlanadiki, bunda insonning faoliyati aqliy maqsadga yo'naltiriladi, ya'ni ma'lum bilim, ko'nikma va malaka egallanadi.

Inson o'zining tashqi dunyoga bo'lgan munosabatini faoliyat orqali ifodalaydi. Faoliyatda inson o'zida hosil bo'lgan ma'lum ehtiyojlarni qondirish uchun fikran qo'yilgan maqsadga erishadi. Maqsad deganda esa inson o'zining u yoki bu ehtiyojini qondirish uchun ma'lum buyumga yo'naltirilgan harakatining ko'zda tutilgan natijasi tushuniladi. Harakat – bu faoliyatning nisbatan yakunlangan elementi bo'lib, bu jarayonda yanada soddaroq, bo'laklarga bo'linmaydigan, ma'lum bir anglangan maqsadga erishiladi. Faoliyat o'zining tashqi (jismoniy) va ichki (ruhiy) tashkil qiluvchilaridan iborat. Tashqi jihat – tashqi olamga ta'sir ko'rsatish uchun amalga oshiriladigan harakatlar bo'lib, ular iroda, hissiyot va bilish jarayonlari kabi ichki (ruhiy) faoliyat motivlari (sababchilari) vositasida amalga oshiriladi va boshqariladi.

Faoliyatning tashqi jihati harakat orqali ifodalanishi tufayli ularni mexanik, fiziologik, psixologik nuqtai nazardan tavsiflash mumkin. Mexanik jihatdan harakat traektoriyasi, kuchi va maromi bilan belgilanadi.

Faoliyatning jarayon ekanligini e'tiborga olib, uni quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

- maqsadning qo'yilishi (ma'lum vazifaning aniq anglanishi);
- ishni rejalashtirish (harakatlar ketma-ketligi, har bir harakat uchun ma'lum vositalar tanlash);
- faoliyatni amalga oshirish zarur hollarda nazorat qilish va qayta ko'rib chiqish bilan amalga oshiriladi;
- faoliyat natijalarini tekshirish, mavjud xatolarni to'g'rilash;
- olingan natijalarni taqqoslash, ishga xulosa yasash va uni baholash.

Har qanday faoliyat maqsadga olib boruvchi bir-biri bilan bog'langan xatti-harakatlar tizimidan iborat. Shuning bilan bir qatorda har bir xatti-harakat o'z maqsadi, vosita va motivlariga ega.

Faoliyat alohida bir kishi va guruh tomonidan amalga oshiriladi. U tashqi tomondan ijtimoiy talablar, qaror topgan tartib va intizom, rahbarlarning ko'rsatmalari va hokazolar bilan boshqariladi.

Ichki tomondan esa faoliyat psixik jarayonlar, holatlar, xususiyatlar, e'tiqodlar, qiziqishlar, ehtiyojlar, fikrlar va boshqalar ta'sirida nazorat qilinadi.

Faoliyat jarayoni ehtiyoj va motivlardan kelib chiqib, ma'lum maqsad qo'yish bilan boshlanadi. Undan keyin esa ushbu maqsadga xizmat qiluvchi rejalar, modellar, sxemalar yaratiladi. So'ngra inson harakat usul va vositalari orqali faoliyatni amalga oshira boshlaydi. Faoliyat jarayonida u o'z xatti-harakatlariga o'zgarishlar kiritib boradi. Xatti-harakatni tugatgandan keyin u tahlil qilinadi, agar maqsadga erishilmagan bo'lsa, uning sabablari qidiriladi. Faoliyatning psixologik xususiyatlari uning maqsadi, predmeti, vositalari, sharoitlar, shuningdek, shaxs hamda jamoaning sifatlari, ehtiyojlari, ustanovka va tajribalari bilan aniqlanadi.

Shu ma'noda faoliyatning ishonchliligi va samaradorligi katta ahamiyatga ega. Maqsadni amalga oshirishda kuch va vositalardan samarali foydalanish samaradorlikning ko'rsatkichi hisoblanadi.

Shaxs faoliyati ishonchliligi va samaradorligining psixologik shart-sharoitlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- maqsadni aniq tushunish;
- ijobiy motivatsiya;
- ruhiy tayyorgarlik;
- kasbiy mahorat;
- iroda sifatleri;
- psixologik bilish jarayonlarining yaxshi rivojlanganligi.

Harbiy jamoa faoliyatining ishonchliligi va samardorligi haqida shuni aytish mumkinki, u inoqlik, o'zaro bir-birini tushunish, o'zaro munosabat ko'nikmalari kabilarga bog'liq. Kelishmovchilik, bir-biriga nisbatan shubha, umumiy ishdagi har bir kishining o'rni va rolini noto'g'ri tushunish kabilar jamoaviy faoliyat samaradorligini pasaytiradi.

Inson faoliyati, asosan uch turga bo'linadi: mehnat; o'qish; o'yin.

Faoliyatning boshqa turlariga ma'naviy-ma'rifiy, pedagogik, sport va hokazolar kiradi, ular ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan mehnat ta'sirida paydo bo'ladi. Faoliyatda shaxs, jamoa paydo bo'ladi va shakllanadi.

Harbiy faoliyat keng ma'noda ijtimoiy-siyosiy xarakterga ega. Harbiy faoliyat vositasida davlat va halqni qurolli himoya qilish ta'minlanadi. Mustaqil O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari halqimizni, Vatanimizni va mustaqilligimizni himoya qilishdek ezgu ishni amalga oshiradi.

Tor ma'noda esa harbiy faoliyat harbiy xizmatchilarning harbiy xizmat topshiriqlarini bajarishlarini, jangovar texnika va qurollarni o'rganishlarini, jangovar navbatchilikni amalga oshirishlarini, dushmanga qarshi jangovar harakatlarga shayliklarini anglatadi.

Harbiy faoliyat o'ziga xos o'zaro munosabatlar (qat'iyatlik, subordinatsiya), shuningdek, insonlarning katta kuch sarflashlari bilan xarakterlanadi. Harbiy faoliyat o'zining tarkibi, maqsadlari, motivlari, vositalari, usullari, amalga oshirishning ichki va tashqi taroiflari bilan ajralib turadi. Harbiy faoliyatning tinchlik vaqtidagi va urush sharoitlaridagi vazifalari bir biridan farqlanadi.

Tinchlik vaqtida dushmanga qarshi jangovar harakatlar olib borishga tayyorgarlik ko'riladi. Urush vaqtida esa dushmanni joyida yakson qilib tashlash harbiy faoliyatning asosiy vazifasi hisoblanadi. Harbiy faoliyatning vositalari qurol-yarog'lar va jangovar texnika. Armiyaning jangovar qobiliyati va tayyorgarligi, ulardagi jangovar kunikmalar hamda intizom tinchlik vaqtidagi jangovar tayyorgarlikning natijasi hisoblanadi. Harbiy holat vaqtida esa dushmanni engib galabaga erishish jangovar faoliyat natijasi bo'ladi. Mustaqil mamlakatimiz Qurolli Kuchlaridagi harbiy

xizmatchilar faoliyatlarining asosiy motivlaridan biri – bu Vatanga, halqqa va mustaqillikka bo'lgan sadoqat, shuningdek, dushmanga bo'lgan nafrat hissidir.

Harbiy xizmatchilarning faoliyati har xil iqlim sharoitlarida, shuningdek, quruqlikda, daryoda, havoda va suv ostida kechadi. Topshirilgan vazifani bajarish jarayoni esa uzluksiz o'zgarib turadigan sharoitlarda, kunning turli vaqtlarida, uyqusizlik, qattiq charchoq va rejimning buzulishi sharoitlarida kechishi mumkin. Hozirgi zamonaviy jangovar texnika va qurol-yaroqlar harbiy xizmatchilarning xulq-atvoriga va ruhiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu qurol-yarog' va jangovar texnikalar o'zlarining murakkabliklari, tez harakat qilishlari, katta vayron qilish kuchiga egaligi bilan ajralib turadi. Ularni o'rganish hamda ishlatish jarayonida harbiy xizmatchilarga kimyoviy, jismoniy hamda boshqa turdagi zararlar etishi mumkin.

Harbiy faoliyatning tarkibi va mazmuni uning bir kishi yoki guruh tomonidan amalga oshirilayotganligi bilan o'zgarib turadi. Turli vaziyatlarda har bir shaxs va jamoa o'zlarini har xil namoyon qiladilar. Bunga esa ulardagi tafakkur, kayfiyat, iroda, tajriba, ehtiyoj va qobiliyatlarning har xilligi sabab bo'ladi. Harbiy faoliyat har doim aniq va qattiq kun tartibiga ega bo'ladi. U quyidagi turlarga bo'linadi:

1. O'quv faoliyati.
2. Maishiy faoliyat.
3. Har kungi xizmat faoliyati.
4. Jangovar faoliyat.

Hozirgi vaqtda harbiy faoliyatning quyidagi ikkita turiga katta e'tibor beriladi: bular – o'quv jangovar va jangovar faoliyatlar. Agar qadim zamonlarda harbiy faoliyat o'zining soddaligi va ko'p jismoniy kuch talab qilishligi bilan ajralib turgan bo'lsa, endilikda u ko'proq aqliy tayyorgarlikni talab qiladi. Harbiy faoliyatga elektron hisoblash mashinalari va murakkab texnik moslamalarning kiritilishi bilan juda ko'p harbiy xizmatchilar bir joyda o'tirib har xil modellar va tasvirlar bilan ishlashadi, shuning uchun ham ularning faoliyati operatorlik faoliyatiga aylanib qolgan. Harbiy faoliyat, ayniqsa, jangovar sharoitlarda juda qiyin kechadi, uni amalga oshirish uchun etarlicha kuchli motivlar, yaxshi rivojlangan bilish jarayonlari, kuchli iroda hamda mahorat zarur bo'ladi. Harbiy faoliyatda harbiy xizmatchilarga rahbarlik qilish har xil chora-tadbirlarni ko'rishni talab qiladi. Bunday chora-tadbirlarga esa vazifalarni tushuntirish, buyruq berish, rag'batlantirish va jazolash kabilar kiradi.

Harbiy xizmat faoliyatning murakkab turi bo'lib, o'z ichiga o'yin, o'qish va mehnat elementlarini oladi. Ma'lumki, inson yoshligida muntazam o'yin faoliyati bilan shug'ullanadi, katta bo'lgandan keyin esa sport o'yinlarida qatnashishi mumkin. Shu asnoda inson psixologiyasi rivojlanadi. Harbiy xizmatda o'yin elementlari bilan harbiy xizmatchi taktik mashg'ulotlar va dala o'quv mashg'ulotlari vaqtida to'qnash keladi. Harbiy xizmat davrining katta qismini jangovar o'quv mashg'ulotlari tashkil etadi. Uning amaliyot bilan bog'liqligi va mohiyatini anglash katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Askar taktik bilimlarni egallaydi, nizomlarni va armiya hayotini o'rganadi.

Harbiy xizmat yana mehnat faoliyati hamdir. Askar texnikaga xizmat ko'rsatadi, uni yuksak jangovar tayyorgarlik holatida saqlaydi, Har doim boshliqlar va komandirlarning buyruqlarini kutib turadi. Xizmat jarayonida askar mehnat vositalari – qurollar, texnikalar; odamlar – boshqa harbiy xizmatchilar, komandirlar; g'oyalar – xizmatning nihoyatda katta ahamiyati, harbiy nizom talablari, harbiy axloq, murakkab topshiriqlar yordamida yangi narsalarni o'rganadi. Bular ham askar shaxsining rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Faoliyatning har bir turi alohida elementlardan tashkil topadi. Harakat faoliyatning eng muhim elementi bo'lib hisoblanadi. Masalan: samolyotni boshqarish har xil harakatlardan iborat: ko'tarilish, uchish, qo'nish. Faoliyatning bu komponentlari uchuvchining alohida mustaqil harakatlari bilan amalga oshiriladi. Faoliyatning psixologik tuzulishini tushunish uchun uning tashkil qiluvchisi bo'lgan harakatni ko'rib chiqamiz.

Insonning u yoki bu harakati alohida qo'zg'alish natijasida kelib chiqadi. Bu qo'zg'alishga motiv deyiladi. Masalan: starter knopkasini bosish dvigatelni yurg'izish haqidagi buyruq natijasida yuz beradi. Harakat har doim maqsadga, ya'ni harakat ta'sirida egallanishi kerak bo'lgan natijaga yo'naltirilgan bo'ladi. Harakatni amalga oshirishda inson ma'lum vositalardan foydalanadi: texnik moslama yoki harakat usuli shunday vosita bo'lishi mumkin, Harakatni, u orqali esa faoliyatni tushunish uchun motiv, maqsad va vositalarni baholash lozim.

Psixologik yo'nalish shaxsning eng asosiy xususiyati bo'lib, uning hayoti va faoliyatida chuqur iz qoldiradi.

Askar shaxsining yo'nalishi quyidagilar asosida shakllantiriladi:

- harbiy xizmatning maqsadi, vazifalari va ahamiyatini tushuntirish;
- mustaqillikka bo'lgan e'tiqodni shakllantirish;
- askarni ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga jalb qilish;
- askarlarning hayotini harbiy Nizom talablari asosida tashkil qilish;
- ma'naviy va aqliy ehtiyojlarni qondirish uchun sharoit yaratish;
- o'zini-o'zi o'qitish va o'zini-o'zi tarbiyalash jarayonini faollashtirish.

Agar insonning yo'nalishi aniq bo'lsa, uning xatti-harakatlarini bashorat qilish oson bo'ladi. Shaxs yo'nalishining paydo bo'lishi ehtiyojlar bilan bog'liq. Insonning ehtiyojlari uning hayoti davomida shakllanadi. Har bir odam jamiyatning a'zosi hisoblanar ekan, unda ma'lum bir mavqeni egallaydi. Bu esa undagi ehtiyojlar mazmunini belgilaydi. Inson hayotida moddiy ehtiyojlarga qaraganda ma'naviy ehtiyojlar etakchi o'rinda turadi. Unga birinchi o'rinda atrof-muhitni bilishga bo'lgan ehtiyojlar, faoliyatga bo'lgan ehtiyojlar, muloqotga bo'lgan ehtiyojlar kiradi.

Qiziqishlar – bu insonning tanlab, u yoki bu hodisaga, buyumga, faoliyatga nisbatan bilish maqsadidagi munosabati. Qiziqishlarning mavjudligi yaxshi o'qish va qobiliyatlarni rivojlantirish uchun tayanch hisoblanadi. Qiziqishlarda birinchi o'rinda insonning bilishga nisbatan ehtiyojlari namoyon bo'ladi. Ammo, qiziqish nobarqaror motiv hisoblanib, tez-tez o'zgarib turadi.

Qiziqish vaqt o'tishi bilan yo'qolishi yoki moyillikka doimiy qiziqishga aylanishi mumkin. Qiziqishning moyillikka aylanishi ko'p jihatdan ofitserga va tarbiyaviy ishlarning qanday tashkil etilganligiga bog'liq.

Insonning xulq-atvori va faoliyatiga undagi qiziqish hamda moyilliklarning ta'sirini quyidagi holatdan ham bilsa bo'ladi.

Bir qator harbiy bilim yurtlarida kursantlardagi qiziqish va moyilliklarning keyingi xizmat faoliyatlariga hamda fanlarni o'zlashtirishlariga ta'siri o'rganilgan. Kursantlar orasidan bilim yurtiga harbiy faoliyatga qiziqishlari ta'sirida kelganlari ajratilib olingan. Bu ish anketa va so'rovnomalar yordamida amalga oshirilgan. O'qishning birinchi yilida bu kursantlar yuqori natijalarga erishganlar. Lekin 2, 3, va 4 bosqichlarda bu toifadagi ko'plab kursantlarda o'zlashtirish ko'rsatkichlari pasayib ketgan.

Ikkinchi guruhga esa o'zlaridagi moyilliklar ta'sirida bilim yurtiga kelgan kursantlar olingan. Ungacha muddatli harbiy xizmatni o'tagan kursantlar birinchi o'quv yilida fanlarni o'zlashtirishda unchalik yuqori natijalarni ko'rsatishmadi. Lekin, ikkinchi o'quv yilidan boshlab ulardagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari barqarorlashdi.

Inson xulq-atvorining eng kuchli, murakkab va yuksak motivi e'tiqod hisoblanadi. E'tiqod etarlicha yuksak bo'lganda boshqa jami motivlar unga ergashadi, bo'ysunadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ch.R.Nasriddinov «Harbiy psixologiya» Fan nashriyoti, Toshkent 2004 y.
2. A.Sotib-Oldiev, A.Karimjonov «Harbiy pedagogika» Sharq nashriyoti, Toshkent 2009 y.
3. Q.A-Sh.Satib-Aldiev «Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari» TDPU nashriyoti, Toshkent 2003 y.
4. A.S.Abduqodirov, G'.Ahmedov Harbiy xizmat axloqi. O'quv Qo'llanma Sharq nashriyoti, Toshkent 2007 y.
5. A.Beknazarov, F.Akramova, H.Quvondiqov «Psixodiagnostika» o'quv qo'llanma, O'R MV nashriyoti, Toshkent 2018 y.
6. Ch.R.Nasriddinov «Suitsid: muammo va echimlar» o'quv-uslubiy qo'llanma, Sharq nashriyoti, Toshkent 2005 y.
7. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Umumharbiy Nizomlari, Sharq nashriyoti, Toshkent 2018 y.